

DOKUMENT K DEJINÁM NOVOVEKÉHO MATERIALIZMU

Po Tolandových *Listoch Serene* dostáva naš čitateľ ďalšie dielo anglického materializmu 17. storočia, Hobbesov spis *O telese*¹ v preklade doc. Jána Kocku, ktorý je zároveň aj autorom poznámkového aparátu a obsiahlej štúdie o živote a diele filozofa. To, že sa pomerne krátko po sebe objavili dve diela z dedičstva anglického materializmu, je významné samo osebe, a to preto, že dosiaľ mal náš čitateľ možnosť poznať mechanistický materializmus vlastne iba v tej forme, ktorú nadobudol v 18. storočí vo Francúzsku. Ak by vydanie tejto knihy nemalo nijaký iný cieľ, iba doplniť škálu prekladov pôvodných diel novovekých materialistov, aj tak by tento počín bolo treba považovať za zásluhný. O to viac, že Hobbesovo filozofické dielo má nesporné dosť osobitý charakter a v súvislostiach novovekého materialistického myslenia aj zvláštne postavenie.

Recenzované dielo tvorí jadro Hobbesovej filozofie, hoci problematika tohto spisu nie je stredobodom jeho záujmu. Spis *O telese*, to sú akési všeobecnofilozofické prolegomena k vlastnému skúmaniu sociálno-politickej problematiky, v ktorej spočíva Hobbesov základný prínos. V pripojenej štúdii sa oprávnenne zdôrazňuje, že všetky časti jeho systému tvoria zo svetonázorového hľadiska jednotu (str. 157). Na veci nič nemení, že v oblasti „prvej filozofie“ a predtáv o prírode je Hobbes materialistom, zatiaľ čo o jeho názoroch o človeku, spoločnosti, dejinách atď. to nemožno povedať. Veď toto protirečenie priamo vyplýva z podstaty *mechanistického* materializmu. Materializmus, tak ako sa ponímal do polovice 19. storočia, nemohol neviest k idealizmu v spomenutých oblastiach. Takýto prístup k dielu Hobbesa, ale aj iných mechanistických materialistov (a vôbec všetkých filozofov, ktorí nie sú eklektikmi) je iste správnejší než istý čas vžitá a rozšírená predstava, podľa ktorých ten, či onen filozof bol „materialistom dole a idealistom hore“. Pri tomto poslednom prístupe sa mysliteľ-

ský profil filozofa zachycuje iba jednostranne, nekomplexne, čo pri absolutizácii môže viesť i viedlo k skreslovaniu. Konečne, ak by práve spomenuté hľadisko malo byť naozaj základným, potom dejiny filozofie — okrem malých výnimiek — by nezaludňovali myslitelia, ale akísi kentauri.

Kniha, ktorú máme pred sebou, je predovšetkým dokumentom, autentickou informáciou o začiatkoch vyhraného mechanistického materializmu. Je to predovšetkým a najmä dokument, a to nielen preto, že mnohé z myšlienok, ktoré obsahuje, sú už dávno prekonané a iné, hoci platia i dnes, podávajú sa tu vo veľmi naivnej a nerozvinutej podobe. Ale nie je to *iba* dokument. Hobbes je svojrázny filozof a jeho bezprostredné poznanie má význam predovšetkým pre fundovanejšie poznanie dejín materializmu a cez toto aj pre zamyslenie sa nad niektorými problémami a stanoviskami súčasného materializmu.

Predovšetkým pôsobí ako korekcia všetkých tých dosť rozšírených názorov, ktoré priveľmi zdôrazňujú prvky racionalizmu u Hobbesa a vzbudzujú dojem, akoby sa vymykal z empiristického prúdu anglickej novovekej filozofie. Bolo by klamstvom povedať, že Hobbes nepozná induktívnu metódu. Faktom však je, že ju nedoceňuje, ba že v jeho metodológii má celkom podradnú úlohu. O racionalizme možno teda hovoriť v súvislosti s charakterom jeho metódy, ako sa na to poukazuje aj v štúdii (str. 171), ale rovnako je Hobbes empirikom, a to nielen v otázke pôvodu poznania, ale čo je dôležitejšie: celým svojím poňatím filozofie a filozofovania.

Najosobitejšou črtou jeho spôsobu filozofovania je dôraz, ktorý kladie na gramaticko-sémantickú stránku pojmu. Zastáva totiž názor, že „ak ľudia môžu vdačiť za správne myslenie správne chápaniu reči, tak nesprávne môžu ďakovať za svo-

¹ T. Hobbes, *O telese* (De corpore), Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1965, strán 190.

je omyly. Ako hodnota filozofie, tak aj hlúposť absurdných dogiem patrí samotným ľuďom“ (str. 41). Pritom neochvejne stojí na nominalistických pozíciách. V týchto analýzach anticipuje hlavný záujem i charakteristickú črtu oveľa pozdnejšieho stupňa vývinu empirizmu, predovšetkým pozitivizmu. Táto črta je preto taká zaujímavá, že sa objavuje vo filozofickej koncepcii, ktorá má jednoznačne materialistický charakter. Súvisí s Hobbesovým mimoriadne hlbokým pochopením významu matematiky pre vedy a so snahami maximálne využiť metódy matematického myslenia aj vo filozofii a vede vôbec. No zároveň, na rozdiel od iných filozofov, ktorí podobne vzdvihovali matematiku, nástojí Hobbes na jej empirickom pôvode. Spojením týchto dvoch momentov je daná originalita Hobbesovho prístupu k základným problémom filozofie. B. Russel k tomu poznamenáva: „Až do dnešnej doby nemožno nájsť čo len jedného filozofa, ktorý, súc empirikom, dával by patričné miesto aj matematike. V tomto má Hobbes ohromné prednosti.“ (*Istorijs zapadnoj filosofiji.*)

Nesporne, máme z tohto obdobia (17. až 18. storočie) materialistické spisy myšlienkovite hlbšie i vtipnejšie a nápaditejšie, či povedzme bojovnejšie. A predsa tón, ktorý do tohto súzvuku materialistických diel vnáša Hobbes, je osobitý a značne spestruje dejiny novovekého materializmu. Táto osobitosť je daná najmä dvoma základnými okolnosťami. Prvou z nich je práve spomenuté významné postavenie gramaticko-sémantickej analýzy v tomto jeho najabstraktnejšom spise a vôbec dôraz na logiku. Tieto stránky prevažnej väčšine diel mechanistických materialistov celkom chýbajú, alebo sú — ak berieme relatívne meralá, zastúpené nepomerne skromnejšie. Táto zvláštna črta Hobbesovej filozofie vyplýva azda z toho, že je vlastne prvým svojbytným novovekým materialistom, a hoci je nepriateľom scholastiky, silne podlieha tematike scholastickej filozofie. V každom prípade byť odporcom scholastiky a navyše ešte materialistom a pritom sa ve-

dieť bez predsudkov a s jasným úsudkom pohybovať v tematike tak priaznivej pre scholastickú filozofiu, ba dokonca ju využiť ako odrazový mostík pre pokus o vybudovanie systému myslenia materialistickej filozofie, je v dejinách materializmu ojedinelý čin. Je pozoruhodné, že na tento čin nenadviazali materialisti, ale filozofujúci teológovia z Port-Royalu, ktorí hojne využili Hobbesove podnety pri tvorbe povestnej *Logiky*.

Naopak, zasa, čo je zároveň tá druhá osobitosť, Hobbes iba dost poskromne v porovnaní s inými materialistami rozoberá ontologickú problematiku, obmedzujúc sa pri nej najmä na stručné zdôvodnenie základných princípov materializmu. Obvyklé témy materialistickej ontológie, ktoré inde zaberajú veľa a niekedy takmer všetko miesto, ako úvahy o skladbe hmoty, jej nekonečnosti a večnosti vesmíru atď., sú u Hobbesa odbavené veľmi tézovite, vo forme akýchsi základných tvrdení, alebo sa traktujú nie ako ontologické, ale ako špeciálnovedecké problémy v príslušných častiach diela. Táto okolnosť azda tiež svedčí v prospech tézy, že Hobbesova filozofia je samou svojou podstatou empirická, ale to by si vyžadovalo obsirnejšie skúmanie.

Hobbes si nerobí veľa starostí s problémom, ktorý neraz trápil a trápi novovekých materialistov až dodnes: aký je pomer medzi vedami (ku ktorým sa vždy hlásili ako k svojmu východisku a opore) a ontológiou, čo sa pod ontológiou má rozumieť a ako sa má budovať. V jeho časoch, v období boja o definitívne presadenie sa novej vedy proti scholastike, tento problém pochopiteľne nebol nijako akútny. Dnešného čitateľa, ktorý pozná francúzsky materializmus nasledujúceho storočia však jednako asi prekvapí, ako málo miesta u Hobbesa zaberá „prvá filozofia“. Podľa nášho názoru, ťažko možno Hobbesovu ontológiu označiť za „exemplárnu ukážku mechanistického predmarxistického materializmu“, ako sa to robí v pripojenej štúdiu a prirovnávať ju, i keď s výhradami, k *Sys-*

tému prírody. Na to, aby zniesla takéto označenie a prirovnanie, je príliš málo rozvinutá. Značná časť toho priestoru, ktorú Hobbes vyhradzuje ontologickej problematike, patrí totiž úvahám skôr špeciálno-vedného charakteru² alebo gnozeológii. Je volačo na myšlienke F. A. Langeho, ktorý vraví, že Hobbesovo ponímanie filozofie, ako ho formuluje na začiatku tejto práce (a dodajme, v istom stupni aj realizuje), je do určitej miery negáciou filozofie (*Geschichte des Materialismus*, zv. 1). No spomenuté ocenenie Hobbesovej ontológie rozhodne obostojí, ak sa má na myslí jasnosť a jednoznačnosť, s akou sa u neho formulujú základné princípy mechanistického materializmu (je tu skutočne v skratke všetko, čo je pre ontológiu tohto materializmu príznačné) a jeho zmysel pre systematickosť výkladu.

Pre túto určitú „ontologickú zdržanlivosť“ Hobbesovo dielo miestami nepôsobí, ak máme na mysli prvý dojem, ako dielo „bojového“ materializmu, či ateizmu. Keď k tomu pridáme dobové či metaforicky mienené výroky o bohu, môže ten, čo má veľmi zjednodušenú predstavu materializmu, o jeho materializme azda aj zapochybovať. A predsa je to jednoznačne materialistické dielo. Dokonca možno povedať, že jeho materializmus, ako vôbec materializmus tohto obdobia, je aj tak skôr prísny ako nie, ibaže na rozdiel od väčšiny iných nevystavuje sa tak na obdiv a je menej halasný. Konečne, jeho súčasníci z idealistického tábora dobre pochopili podstatu a charakter jeho myšlienok.

Keď sme sa už zmienili o tej prísnosti Hobbesovho materializmu, pripomeňme, že práve od Hobbesa datujú Marx a Engels jednostrannosť mechanistického materializmu, že práve, zmieňujúc sa o ňom, píšú tieto známe riadky: „Zmyslosť stráca farbu a vôňu a premieňa sa v abstraktnú zmyslosť geometra... Materializmus sa stáva človeku nepriateľským“ (*Spisy II*). Avšak táto fáza vo vývine materializmu bola nutná; ak sa materializmus chcel stať dôsledným, musel sa na istý čas stať jed-

nostranným. Tá pestrosť, ktorej sa vzdal, to bola pestrosť živiaca sa na jednej strane bezprostrednou zmyslovou konkrétnosťou a na druhej strane zároveň ničím nespútanou fantáziou pozdnostredovekého a najmä renesančného človeka. Tejto pestrosti sa bolo treba zriecť, ak mala vzniknúť novoveká veda. Materialistická filozofia, ktorá vždy bola úzko spätá s vedami, nemohla túto potrebu nevycítiť. Konečne, nie sú chémia, astronómia, fyzika atď. vo svojich začiatkoch nepomerne menej poetické, pestré a oveľa nudnejšie než alchýmia, astrológia atď.? V etape, na začiatku ktorej stojí práve Hobbesov spis *O telese*, pripravuje sa materializmus na to, aby neskôr bol schopný zmocniť sa tejto pestrosti sveta vedekými prostriedkami.

Je tu ešte ďalšia významná okolnosť, ktorá robí čítanie základného filozofického spisu jedného z prvých vyhranených novovekých materialistov veľmi zaujímavým. Je ňou prijatie tohto materializmu tými spoločenskými silami, s ktorých snaženiami súvisí obrodzenie a vzostup materializmu. Tieto sily sa k Hobbesovej filozofii nielen neprihlásili, ale považovali ju za nepriateľskú svojim záujmom a ideologickú oporu hľadali na druhom póle — v náboženstve. Engels napr. uvádza, že mali pre to aspoň dva zásadné dôvody. Jednak Hobbesove sociálne názory, v ktorých mala dôležité postavenie myšlienka o panovníkovej zvrchovanosti a nutnosti absolutistickej vlády, jednak „aristokratický, ezoterický“ charakter jeho filozofie (*Vybrané spisy II*). Hobbesov materializmus by bol potom exemplárnym príkladom toho, že istého času zdogmatizovaná poučka o spätosti materializmu s pokrokovými sociálnymi hnutiami a silami je iluzórna. No nech je to akokoľvek paradoxné a nech to akokoľvek odporuje zdaniu, v Hobbesovom prípade táto poučka predsa len platí, aspoň

² Tieto úvahy sú v recenzovanom vydaní podané len vo výbere, alebo tam, kde ide o vyslovene nefilozofické, či dávno prekonané vedecké predstavy len vo forme nadpisov kapitol a ich jednotlivých paragrafov.

v zásade. Hlbšia analýza totiž ukazuje, že jeho sociálno-politické názory nevychádzali z royalizmu a konzervatívneho antidemokratizmu, ale zo skúmania samotných základov spoločnosti, ako ich videl a mohol vidieť človek 17. storočia (porov. Kockovu štúdiu, III. časť). Kým vodcovia revolúcie a tí, čo ju uskutočňovali, pristupovali k projektu budúcej spoločnosti s mnohými ilúziami, ktoré mali o podstate a poslaní tejto revolúcie a o sebe samých, Hobbes dospel vo svojom myslení aspoň sčasti za tieto ilúzie. Bol o krok pred svojou dobou, ale jeho súčasníkom sa videlo, že je o krok za ňou. (Na tomto omyle má, pravda, podiel aj spôsob, ako Hobbes vyjadril svoje názory, i to, že sa značne kompromitoval stykmi s prívržencami kráľa a royalistickou emigráciou.) Povedané všeobecne, doba, ku ktorej sa filozof prívraľ a ktorej mal čo povedať, nedala si námahu, aby ho pochopila. Bolo to na škodu pre oboch.

A pokiaľ ide o aristokratizmus jeho filozofie, je pochopiteľné, že ak sociálno-politické názory autora vzbudili podozrenie a priamo nevôľou voči nemu, prenieslo sa toto aj na relatívne abstraktný spis o samotných základoch filozofie. K tomu prispúva okolnosť, že názory, ktoré sa v ňom podávajú, sú skutočne dosť vzdialené aktuálnym problémom revolúcie, a tak „ezoterické“. A najmä, Hobbesov materializmus sa značne vzdaluje od naivnorealistických predstáv širších vrstiev a musí sa im vidieť neprístupným, i keď jeho myšlienkový postup je veľmi prehľadný, predovšetkým vďaka vzácnnej presnosti vyjadrovania sa a strohosti štýlu. Hobbesov súčasník, ale do značnej miery iste aj dnešný historik vtedajšieho sociálneho diania v tom opodstatnene vidí zápor jeho filozofie, zatiaľ čo historik filozofie, analyzu-

júci vnútornú genézu materializmu, ocení u neho práve tento krok od nazeravej konkrétosti k abstrakcii a vysloví poľutovanie, že materializmus v nasledujúcich dvoch storočiach nie vždy tvorivo na tento krok (akokoľvek ešte nesmely a tápavý) nadväzoval, vracajúc sa neraz zbytočne na úroveň naivného realizmu. Tieto poznámky nechcú vzbudiť dojem, že Hobbesovi kritici nemajú pravdu, ale chcú iba upozorniť, že je to len časť pravdy. Filozofia totiž skutočne je, účinkuje v dejinách, a preto môže a musí byť posudzovaná z hľadiska dejín, ale zároveň má aj sama svoje dejiny, od ktorých by sa pri jej posudzovaní nemalo odhliadať.

Vydanie Hobbesovho diela *O telese* dokazuje, že skutočne plnokrvnú predstavu o novovekom materializme, tak prepotrebnú po všetkých tých schematizujúcich a nivelizujúcich hodnoteniach a opisoch, ktoré zaplavili učebnice filozofie a jej dejín v nedávnom období, možno získať a šíriť predovšetkým sprístupňovaním čoraz väčšieho počtu pôvodných prác materialistických mysliteľov. (V nemenšej miere to bezpochyby platí aj o klasikoch idealistickej filozofie.) Nemožno záverom nepoznať, že to, čo sa na tomto poli robí, je značne nesystematické a azda až priveľmi závisí od súkromnej iniciatívy. No celkom zarážajúce však je, že v doterajšej edičnej činnosti (a to nielen na Slovensku, ale v celej republike) sa dosiaľ vôbec nebral do úvahy novší nemarxistický materializmus. V tomto ohľade sa už prepáslo toľko času a príležitostí, že niet ďalej čo otáľať. Treba dúfať, že pripravovaný výber zo súčasných amerických materialistov bude začiatkom obratu, a nie osamotenou epizódou.

Milan Zigo